

811.163.41:305

371.671

<https://doi.org/10.18485/kij.2023.70.1.2>

ЈОВАНКА Ј. РАДИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 27. 3. 2023.
Прихваћен: 17. 4. 2023.

СРПСКИ (ПРИРОДНИ) ЈЕЗИК, „РОДНО ОСЕТЉИВ ЈЕЗИК”, СТАНДАРДИ КВАЛИТЕТА УЏБЕНИКА**

Рад је конципиран као допис који сам, поводом „Предлога Стандарда квалитета уџбеника коригованог на основу мишљења које је доставио Национални просветни савет”, упутила Министарству просвете – као „Образложење става да је 'родно осетљив језик' противан основним и општеважећим стандардима квалитета уџбеника” (29.07.2022). У раду се указује на то да обавеза употребе „родно осетљивог језика”, прописана Законом о родној равноправности (чл. 37), подразумева забрану употребе српског (стандардног) језика „у јавном и приватном животу”, тиме и спречавање трансгенерацијског преноса свих спонтано насталих варијетета српског језика. Износи се и доказује теза да ће „родно осетљив језик”, који се посредством идеолошки програмиране говорне делатности гради као свеобухватно и доследно поларизован „квазијезик”, – деловати као инструмент за колективну менталну деградацију.

Кључне речи: српски језик, „родно осетљив језик”, стандарди квалитета уџбеника, именичка моција, граматички род, природни род, општи род, „социјални род” / пол, појмовно мишљење.

II. Стандарди квалитета уџбеника: из историје документа

1. Документ зв. *Стандарди квалитета уџбеника* **уведен је у образовни систем** Законом о уџбеницима из 2009. године (чл. 14; Закон ступио на снагу 11.09.2009). Сврху увођења те новине открива податак да је Министарство просвете, по хитном поступку (15.09.2009), „упутило захтев Заводу за унапређивање образовања и васпитања да изради Правилник о стандардима квалитета уџбени-

* jovanka.radic@gmail.com

** Ово је наставак (II и III део) рада објављеног у претходном броју часописа (2022, бр. 2), под истим насловом.

ка и упутство о њиховој примени”, у које ће бити интегрисани и **стандарди** „који се тичу **родне осетљивости**” (Мр Снежана Вуковић, „Родна осетљивост као део стандарда квалитета уџбеника”; у *Округли сто* 2010: 105).

Доношењу поменутог закона претходила је „јавна академска дебата *О језичкој политици и родно осетљивом језику*”, коју је Управа за родну равноправност, у сарадњи са Програмом Уједињених нација за развој (UNDP) и Делегацијом Европске комисије, организовала 10. априла 2009. године (в. Предговор у *Округли сто* 2010).¹ Поред „експерткиња и експерата за језичка питања”,² у дебати су учествовали „представнице и представници родних механизма” (5). Приоритети издвојени у Предговору публикације („наши приоритети ће бити, пре свега, на област образовања и медија као кључних за промену традиционалних ставова, и уклањање стереотипа и предрасуда”, 6), списак учесника и садржај њихових саопштења, открива да су као најважнији „**родни механизми**” (потоње: „Институционални механизми за родну равноправност”, в. *Водич* 2021: 80–83) учествовали **Министарство просвете** и **ЗУОВ**. Као представник Министарства просвете, мр Снежана Вуковић саопштава да „**већ следеће школске године [2010/2011] можемо имати родно осетљиве уџбенике**” (*Округли сто* 2010: 105).³ Александра Беговић, представник ЗУОВ-а, изјављује (107) да би

¹ Скуп сличног формата организован је 27. марта 2023. године, 15-ак месеци пре почетка „примене родно осетљивог језика” (в. Закон о родној равноправности, чл. 37 и 73) – сад као „друштвени дијалог” на тему *Како до родно осетљивог језика* (в. <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2023/03/Rozivno-pismo.pdf>). За разлику од претходне дебате, у овој су, игром случаја, учествовали и србисти – као представници САНУ, Ректората Универзитета у Београду, или на основу личне иницијативе. Будући да су по први пут учествовали на састанку тога формата, они су то искористили као прилику да изнесу и на елементарном нивоу образложе јавности познат став науке (и струке) о штетности конструкта зв. родно осетљив „језик”.

² Као експерти „за језичка питања” били су укључени хиспаниста Јелена Филиповић (*Округли сто* 2010: 15–73, 113–114, 120–121), скандинависта Љубиша Рајић (91–96) и „професорка емерита” Свенка Савић (125–133). Извесне резерве у погледу сврисходности деконструкције српског језика изнео је само Љ. Рајић, образлажући их, поред осталог, чињеницом да „шведски има само заједнички и општи род”, што „није умањило количину родних и полних разлика у шведском друштву”. Указао је и на то да поодмакао пројекат „уродњавања” једног од „два норвешка језика”, праћен брисањем дела „наставка који означава мушки род” – „није битно променио реалне друштвене односе” (92). У дебати је, као експерт, учествовао и антрополог Александар Бошковић (Филозофски факултет у Београду). Неједнаке функције чланова рода у језику он тумачи као „специфично »сексистичко« изражавање” (75) и одраз „дискурса моћи”, уклапајући у то феминистичку флоскулу „да се називи занимања која су слабије плаћена или уживају релативно нижи друштвени статус по правилу наводе *искључиво у женском роду*” (78). Био је ту и Добривоје Станојевић, професор стилистике и реторике на Факултету политичких наука, који налази за сходно да изјави како се својевремено хтео прикључити „феминистичком покрету”, али му је речено „да не примају мушкарце” (99). Он позива „медије да се, са становишта веће економичности, информативности и живости [!], што више служе речима у којима се препознаје родна осетљивост, јер од тога не може бити боље едукација” (100, ист. Ј.Р.).

³ Датуми из ових текстова откривају да су „саопштења” сачињена накнадно, више месеци након уприличене „јавне академске дебате”. О једном занимљивом детаљу вазаном за тај догађај в. Пипер 2016: 33.

„родно осетљив језик требало да буде и циљ и стандард будућих уџбеника”, напомињући да то тражи едукацију наставника и аутора будућих уџбеника.⁴

1.1. И заиста, документ је сачињен и усвојен по хитној процедури (17.02.2010), како би се „родно осетљиви уџбеници” појавили у обећаном року – од школске 2010/2011. године (в. *Стандарди* 2010: чл. 3). У документу се појашњава шта су стандарди квалитета уџбеника („услови које треба да испуне уџбеници који се [...] одобравају за коришћење у основним и средњим школама”, *Стандарди* 2010: 1.1) и шта им је сврха – „да се обезбеди квалитет уџбеника и тиме допринесе остваривању принципа, циљева и општих исхода образовања и васпитања” (1.2).⁵ Принципи су у самом документу, свакако не без разлога, названи „области” (в. *Стандарди* 2010: т. 2). То је омогућило да се на четири универзална принципа – систематизована и формулисана у одељцима „Садржај уџбеника” (I), „Педагошко-психолошки захтеви” (II), „Дидактичко-методички захтеви” (III) и „Језички захтеви” (IV), – надовеже V област: „Етички и васпитни захтеви”. У тој суштински идеолошкој „области” стандард је да „Уџбеник доприноси развоју система вредности који одговара циљевима васпитања и образовања”. Између два од укупно три „показатеља” испуњености тога стандарда стоји захтев: „У уџбенику се афирмишу принципи демократије и људска права, поштује се **родна равноправност** и на прикладан начин се **користе имицие оба рода**” (!).

Но, пошто није подведен под „језичке захтеве”, тиме „родно осетљив језик” није укључен у показатеље испуњености стандарда у погледу језика (в. III–1.1), за шта су се у ЗУОВ-у могли изборити они који су, „због уврежених ставова и навика у вези с овом темом”, сматрали да то није приоритетан задатак (в. Тркуља 2010: 103). Упркос томе, захтев да се „на прикладан начин користе имицие оба рода” тумачен је, изгледа, као вид легализовања праксе „да се родно сензитиван језик користи у уџбеницима” (Ломпар 2021: 39), која се, под притиском појединих издавача, почела ширити још од 2005. године.⁶

1.2. У међувремену се, изгледа, увидело да „етички и васпитни захтеви” не могу бити саставни део уџбеничких стандарда за све наставне предмете, тако да те „области” нема у важећим стандардима (*Стандарди* 2016). Ту, стога, нема

⁴ ЗУОВ је представљала и Мирјана Тркуља, која открива (104) да је у сврху едукације запослених у образовању одштампано „2500 лифлета који ће стићи у све школе и предшколске установе”. Представник запослених у образовању била је Јелена Стефановић, наставник српског језика, „студенткиња родних студија у Новом Саду и активисткиња женског покрета”, која своју идеолошку припадност испољава у безмало свакој реченици (уп. тврдњу да „наше образовање репродукује патријархалне родне односе”; *Округли сто* 2010: 111; ист. Ј.Р., овде и горе).

⁵ Уп. прецизније у последњем (повученом) документу: „Сврха стандарда је да се унапредити квалитет уџбеника и других наставних средстава и тиме допринесе поштовању општих принципа образовања и васпитања, остваривању циљева и исхода образовања и васпитања” (Предлог 2, 1.3; ист. Ј.Р.).

⁶ Уп. оцену да су све присутнијој јавној употреби „родно осетљивог српског језика” допринеле „i razne aktivnosti stručnjaka za jezik u (medijima pre svega) ali i zalaganja pojedinki i pojedinaca da objasne važnost upotrebe rodno osetljivog jezika u procesima demokratizacije celokupnog društva u Srbiji” (Савић 2009: 12).

ни показатеља везаног за „родну равноправност” и „именице оба рода”, што не значи да је од школске 2016/2017. године „родно осетљив језик” повучен из уџбеника. О континуитету практиковања тога „језика” у уџбеницима сведочи, поред осталог, публикација у којој су из „родне перспективе” анализирани уџбеници српског језика три приватна издавача: Клет, Нови Логос и Едука. Сви анализирани уџбеници писани су по неком од упутстава (/ „водича” / „смерница” / „приручника”) за употребу тзв. родно осетљивог / сензитивног „језика”, по чему су неки од њих издвојени као „примери добре праксе” – у погледу свеобухватног „уродњавања” и насилно доследне поларизације (*Родна анализа...*: 99).

1.3. На ту праксу струка и шира јавност, углавном, није реаговала, што је протумачено као знак да су сазрели услови да „родно осетљив језик” буде на велика врата, као захтев интегрисан у стандард посвећен језику, – уведен у Стандарде квалитета уџбеника. Јавност је упозната с тиме да је у првој половини 2022. године ЗУОВ сачинио управо такав предлог Стандарда, али и да је након вишемесечне расправе (в. „Родно осетљивом језику (ни)је место у уџбеницима”, *Политика*, 10.06.2022) и једне неуспеле корекције, – предлог повучен (в. „Уџбеници неће бити писани родно осетљивим језиком”, *Политика*, 19.10.2022).

Следи осврт на документ *Предлог Стандарда квалитета уџбеника коригован на основу мишљења која је доставио Национални просветни савет*, писан „родно осетљивим језиком”, а потом повучен из процедуре (в. нап. 1 у првом делу рада).

III. „Родно осетљив језик” vs. стандарди квалитета уџбеника

Чини се да све аномалије „родно осетљивог језика”, изнете у првом делу овога рада, постају јасније кад се кроз призму тога „језика” пропусте стандарди (и показатељи) квалитета уџбеника који се тичу језика и мишљења („језички захтеви” и „педагошко-психолошки захтеви”), односно, кад се остваривост основних, писаних или неписаних образовних принципа, испита из перспективе „родно осетљиве” свести коју тај „језик” пројектује.

III–1. Језички захтеви

Захтев да језик уџбеника и других наставних средстава мора бити **„родно осетљив”** (*„Језик којим је уџбеник написан је родно осетљив”*; *Стандарди 2*; т. 2.1.4, показатељ 6),⁷ **искључује могућност остварења свих осталих захтева који се тичу језика.**

⁷ Захтев се понавља и на другим местима: „У текстуалном садржају електронског додатка поштује се језичка и правописна норма, а **језик којим је написан је родно осетљив**” (2.2.1, показатељ 6); „**Језик** којим је приручник написан примерен је садржају предмета, узрасту ученика и **родно је осетљив**” (2.3.4, показатељ 2). Изузимајући те придодате „показатеље”, остали делови Предлога 2 се не разликују од *Стандарда квалитета уџбеника* из 2016. године.

1. „*Језик учбеника је одговарајући и функционалан*” (2.1.4, стандард).

Идеолошки конструкт зв. родно осетљив „језик” не може бити „одговарајући” јер **не одговара ниједном језику** на коме се остварује васпитно-образовни рад у Р. Србији. Није „одговарајући” и по томе што **не одговара садржају било ког наставног предмета**. То значи да такав језик **не може бити ни „функционалан”**: усмерен на саме језичке форме и менталне „слике” које оне имају призвати (уп. захтев: „Учини жену видљивом у језику”, Савић 2009: 11),⁸ такав „језик” **одвлачи пажњу од садржаја** текста. Тиме се образовање подређује (пре)васпитању – „промоцији родне равноправности” (Предлог 2: т. 3.2.4) и/или „цендер” идеологији.

1.1. „У учбенику се *поштује језичка и правописна норма стандардног језика на коме је написан*” (2.1.4, показатељ 1).

Ниједном варијетету српског језика, па ни српском стандарду, **није својствена „родна осетљивост”** као свеобухватна и доследна поларизованост два „облика” који би функционисали као два паронима или два појма истог ранга, у јединици и у множини: „ученик/ученица”, „полазник/полазница”; „грађани/грађанке”, „појединци и појединке”.

Посматрано с чисто формалне стране, таквим паровима могу одговарати тзв. моциони парњаци, међу којима су и они што се по аутоматизованом механизму зв. именичка моција (/моција рода), јављају на нивоу референцијалне примене речи – у функцији репрезентације или и индивидуализације лица као субјекта (в. I–2, 2.2. ђ). Тада се према општој (појмовној) јединици (нпр. ПРОФЕСОР), која се на том логичком нивоу узима као ознака лица мушког пола (/тај/ професор), за означавање лица женског пола гради нова јединица – формално маркирана и функционално ограничена (/та/ професорка). Логички надређен статус основне именице и својствена јој неутралност на податак о полу огледа се, поред осталог, у њеној способности да својим обликом множине обухвати лица оба пола (*професори, студенти*), као и у томе што само њена основа учествује у творби речи (*учитељ-ев-а-ти, учитељ-ски* – начин, школа, *учитељ-ство*, уп. и „**учитељица ж жена учитељ**”, „**учитељка ж. нар. 1. учитељица 2. учитељева жена**”; РСЈ).

Привид је да су колоквијалне јединице типа министарка (/та/ жена министар) исто што и „женски” чланови (комплементарно-)поларизованих парова типа старица, старац; кнегиња, кнез; домаћица, домаћин; глумица, глумац; кошаркашица, кошаркаш (в. I–2, 2.2. под в, г, д). Једно су могуће колоквијалне форме које у односу на основну реч не носе никакву семантичку разлику (/та/ министарка је МИНИСТАР), а друго су опозити засновани не на самом полу, већ на **разликама условљеним полом**, или тек друштвено регулисаним улогама полова (*старица ≠ старац, кнегиња ≠ кнез*). Међу тим разликама има и таквих које

⁸ Уп.: „употреба мушког граматичког рода заправо представља одраз једне патријархалне идеологије и традиционалног културног модела који жену ставља у приватну сферу, а и када се десе друштвене промене које омогуће њихов приступ јавној сфери и позицијама значајне друштвене моћи, језичке идеологије које одређују ‘правилну’ употребу језика и даље их чине невидљивим” (Филиповић 2010: 34).

чине смисленим исказе типа *Ја сам и домаћица и домаћин* (субјекат женско, или мушко). Логичко јединство већине језичких моционих парњака огледа се пак у томе што множина именица м.р. из поларизованих парова (не и комплементарних) може објединити оба члана (*старици, глумци, па и кошаркаши*).

1.2. „*Дужина и конструкција реченице одговара узрасту ученика/ученица*” (2.1.4, показатељ 2).

Већ и саме овакве формулације, обилато присутне у посматраном документу, говоре да „родно осетљив језик”, који све подређује идеологији (и садржај, и језичку економију, и здраву логику), – **негативно утиче на дужину и конструкцију реченице.**

1.3. „*Језик којим је уџбеник написан доприноси лакшем разумевању садржаја*” (2.1.4, показатељ 3).

„Језик” подређен идеологији ове врсте **негативно утиче на разумевање садржаја, омета развој когнитивних механизма и спутава критичко мишљење.** Смисао текстуалних деоница типа „*ученици/ученице*”, „*научио/ла си*”, какве су, мимо свих досад прописиваних јзичких стандарда, присутне у уџбеницима, – дете основношколског узраста или не опажа, или не разуме (деца оба пола читају онако како је написано: *научио/ла си*). То подстиче површан приступ тексту, или производи несигурност и предубеђење да се много шта у уџбеницима не може разумети.

Илустративан је начин на који је „родно осетљивим језиком” формулисан један од показатеља квалитета: „*Јасно је наведен наслов и узраст детета, односно ученика/ученице коме/којој је дидактичко средство намењено*” (2.5.1, показатељ 5). Очекује се да у дидактичком средству буде исказан идентитет (лично име) „*ученика/ученице коме/којој је дидактичко средство намењено*”?

1.4. Језика се тичу и појашњења везана за васпитне аспекте уџбеника, међу њима и препорука да при процени квалитета уџбеника треба уважавати и друге циљеве образовања и васпитања, „*као што су [...] развој личног и националног идентитета [...], поштовање и неговање српског и матерњег језика [...], традиције и културе српског народа и националних мањина*” (3.2.1, ист. Ј.Р.).

1.4.1. Подразумева се да **лице које не овлада појмовним мишљењем**, у чему га „родно осетљив језик” нужно спутава, **не може имати стабилан лични идентитет.** Наиме, основу личног идентитета чини полни идентитет, који најпре бива споља препознат и учитан у лично име (в. Радић 2018), као оквир што се изнутра пуни и учвршћује током доадолесцентног периода. Преласку на појмовно мишљење претходи фаза у којој се сва суштински важна, учвршћена и логички организована знања о физичком свету, укључујући и сопствено физичко биће, почињу подразумевати.⁹ Само ће тако „спакована” знања о себи и свету, с којима се у дубље слојеве свести повлачи и првобитно важна дихотомија

⁹О пресудној важности „подразумевања” у језику в. Витгенштајн 1969: т. 189, 191.

’мушко – женско’,¹⁰ омогућити ничим спутану апстракцију и генерализацију, тиме и несметан развој појмовног мишљења. Да би мисао била слободна и продуктивна, она морати бити ослобођена менталних слика, укључујући и „слике” мушких и женских тела: „видљивост” жена и мушкараца може бити важна за цртање, сликање и сл., не и за мишљење.

1.4.2. Као што су флуидни „родни идентитети” супротстављени стабилном личном идентитету (уп. „Родни идентитет представља субјективан осећај припадности свима, једном или ниједном роду”),¹¹ тако је и „**родно осетљив језик**” супротстављен националном идентитету. Како је већ запажено, језик „је битан део националног идентитета [...], а граматика је једно од најважнијих обележја идентитета језика. Зато је покушај вештачког мењања граматике заправо удар на битан део националног идентитета” (Пипер 2021: 23).

1.4.3. Најбољи пример непоштовања српског језика (и сваког другог као матерњег) управо је његово претварање у „**родно осетљив језик**” – квазијезик способан да буде само голо комуникативно средство (служи за споразумевање, разумевање и праћење упутстава, наредби и сл.), не и медиј у коме би се развијала продуктивна мисао. А познато је да су управо кодовима српског језика обликовани бројни умови који су трајно задужили светску цивилизацију (само у области природних наука Р. Бошковић, М. Пупин, Н. Тесла, М. Миланковић и др.).

III-2. Педагошко-психолошки захтеви

Из свега досад изложеног, јасно је да „родно осетљив језик” мора бити противан и свим принципима развоја сазнања и мишљења, при чему **посебно негативно дејство мора имати на развој појмова и прелазак на појмовно мишљење.**

1. Биће довољно да се осврнемо на само један показатељ испуњености педагошко-психолошког стандарда („Уџбеник подстиче развој ученика/ученица и омогућава самостално учење”, 2.1.2), који гласи: „*Уџбеник доприноси интеграцији знања, развоју система појмова и развијању функционалних знања*” (2.1.2,

¹⁰ Како је објашњавао Ворф (1979: 45), основ „nejasne, apstraktne i neme skice podele na polove nisu reči kao ‘pol’, ‘ženski’, ‘žene’; to je jedan jezički odnos, kao nešto što je različito od jezičkog KAZIVANJA”. Тако је не само у енглеском као језику који не познаје граматички род и где та подела остаје „нема” већ и у језицима који познају граматички род, у који, на овај или онај начин, бива уклопљен и тај „језички однос”. Ако се следи логика трочланих (силогистичких) језичких структура, разумљиви постају не само путеви издавања ж.р. из рода живих бића (м.р.) већ и све функције м.р. и ср.р., као и сва функционална ограничења ж.р. у савременим ие. језицима с трочланим граматичким родом: „активно / ’живо’ биће (/живи/ створ)” I „инактивно / ’неживо’ биће (ствар)” – „биће” (m. I n – o) → „одређен пол (женско), или и идентитет” I „неодређен пол, или мушко” – „неутрално на пол, полно незрело” (f I m – n).

¹¹ Феминизам и друге „родне” идеологије уче да особина идентитета зрелог људског бића није стабилност, већ „fluidnost, dinamičnost, pluralnost”, односно, да идентитет „čine компоненте: професија, језик, узраст, вера, социјални статус (сиromaštvo), сексуална оријентација, нација, род и пол, али и многе друге које особу одређују као индивидуу или њену припадност групи (на пример, у погледу држављанства: мигранти, избеглице и раселјена лица)” (http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/prirucnik_za_rodno_osetljiv_jezik.pdf).

показатељ 2). Упутства за примену тога стандарда (3.2.2) указују на неопходност „познавања специфичности децијег мишљења, посебно развоја схватања простора, времена и узрочности, као и развоја апстрактног мишљења”.

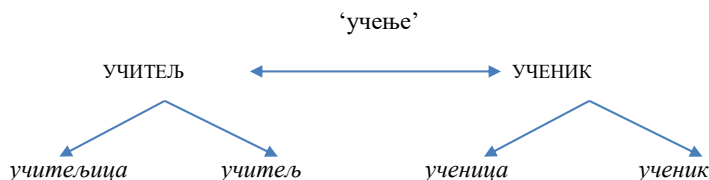
1.1. Како је развој појмова и прелазак на појмовно мишљење условљен апстракцијом и с њоме повезаним уопштавањем (генерализација), мора бити да „родно осетљив језик”, који унапред **искључује апстрактност** и могућност да се ствари посматрају и поимају генерално, **спречава** не само „**развој система појмова**” већ и саму градњу појма као основне јединице свести. Овде треба нагласити да основни постулат „родно осетљивог језика” – негирање постојања „општег рода”, уз његово маскирање посредством свеобухватне и насилно доследне поларизације („чланови и чланице” м. *чланови vs. ЧЛАН*)¹² – спутава развој појмова и прелазак на појмовно мишљење, односно, колебљивим чини поредак и на вредносним односима засноване функције већ изграђених појмова.¹³

У било ком језику, па и флективном какав је српски, осетљивост на пол („род”) може бити својствена зависним речима као деловима говора, не и именицама као јединицама језика – оном што у језичкој свести живи као интериорни и екстериорни израз одређеног појма. Примера ради, **УЧИТЕЉ У ЈЕЗИКУ ЗНАЧИ ’/ЉУДСКО/ БИЋЕ КОЈЕ ПРЕНОСИ ЗНАЊЕ, УЧИ НЕКОГ’** (vs. *УЧЕНИК* ’/ЉУДСКО/ биће које прима знање, учи од неког’), а **ТЕК У ГОВОРУ МОЖЕ РЕФЕРИСАТИ НА МУШКАРЦА** (*учитељ* /мушкарац/ vs. *учитељица* /жена/). Посматрани као појмови, *УЧИТЕЉ* и *УЧЕНИК* су релативи везани и међусобно и за исту тачку релације (’учење’), и као такви међусобно се укидају: кад би се изгубио појам *УЧЕНИК*, нестао би и појам *УЧИТЕЉ*. Тако повезани, они не могу бити ни конституисани уколико се не занемари све друго што би се тицало ентитета способних да уче и буду подучавани,¹⁴ укључујући, наравно, и апстракцији неподложен пол (в. нап. 2; први део). У схематском приказу који следи стрелице су оријентисане одозго надолу (а не одоздо нагоре, што би одговарало следу јединица у онтогенези), приказујући оно што у свести ментално зрелих јединки намерава произвести „родно осетљив језик”:

¹² Кажу, „неки граматичари сматрају да један облик (мушки) може бити за оба пола (на пример *он/она је реформиста*)” (*Водич...*: 79), негирајући чињеницу да у свим језицима који разликују род именице м.р. обухватају лица оба пола, тј. имају „опште” значење и подразумевају ’људско биће – жена или мушкарац’.

¹³ У тежњи да објасни важност односа и карактер вредности у језику, Сосир је, поред осталог, прибегавао поређењу тих вредности с вредностима новчаних јединица: као што је вредност новца „нетелесна ствар” (вредност појединачне новчанице не зависи од цене материје која се утроши у њену израду, већ од масе других ствари, укључујући и време), „тако исто треба представити речи да бисмо их схватили као нетелесне јединице” (*Сосир* 2004: 275).

¹⁴ Бавећи се релативима, Аристотел је објашњавао да се појам *роб* конституише у односу на *господар* (и обратно), и да, „ако нема господара нема ни роба” (*Кат.* 7b: 5–10). Знано се и то да је у појмовима типа *господар* „укинуто” све што је „прилучено господару” (што се у *господар* подразумева) – да је „двојжан, да може стећи знање, да је човек” (7a35–7b).

Идеолошки мотивисано (намерно и насилно доследно) разлагање појмова типа $\text{учитељ} \leftrightarrow \text{ученик}$ није ништа друго до вид банализације (/ деапстракције) апстрактне мисли, што мора имати двојако дејство: (1) **појам се деградира** – своди на форму карактеристичну за допојмовно (комплексивно) мишљење као „опажајноконкретно” или „чулнопредставно” (в. Виготски 1996: 112), и (2) **професија се гура у неједнакост** зависну од пола (уп. *секретарица* vs. *СЕКРЕТАР*). Оба та дејства доста јасно открива живот и статус именица *учитељ* и *ученик* у савременом српском језику: (1) њих у безмало доследној поларизованости држи дејство говорних навика стечених у време кад је образовање било институционално раздвојено на мушке и женске школе (в. т. 2.4); (2) у то их додатно гура склоност одраслих да у разговору с децом интуитивно следе њихов развојни ниво (код деце предшколског узраста „чулнопредставни” комплекси типа „деца и људи”, „жене и људи”, „дечаци и девојчице” и сл.).

Указујући на суштинске (унутрашње) разлике између комплекса и појма, Виготски (1996: 113) запажа да „за разлику од појма, конкретан елеменат улази у комплекс као **истинска опажајна јединица**, са свим својим стварним својствима и везама. Комплекс се уздиже над својим елементима као појам над конкретним предметима које обухвата”. Комплекс је „психички амалгам” у коме су „опште и посебно” („комплекс и елеменат”) потпуно сједињени, што га чини неодвојивим „од конкретне групе предмета” које сједињује. Говорећи о псеудопојму као „најраспрострањенијем” виду комплексивног мишљења, Виготски појашњава (1996: 117) да је то тек „сенка појма”, односно, „слика, интелектуални цртеж појма, мала прича о њему”. Кад је реч о полу и узрасту, они у комплекс најпре улазе као „комплети”, да би се потом разлагали на „истинске опажајне јединице, са свим својим стварним својствима и везама” (нпр. „мама и тата”, „дечаци и девојчице”, „жена, дете и човек”, „учитељица и/или учитељ”). Да би комплексивно повезани „конкретни селементи” произвели појам, услов је да се њихова „стварна својства” апстрахују, „избледе” и престану се носити као „опажајне јединице”, „слике”. Тада ће „мама и тата” произвести појам РОДИТЕЉ (*мама* се подводи под ’мајка’, *тата* под ’отац’), „жена и човек” – ЧОВЕК, те и „учитељица и/или учитељ” – УЧИТЕЉ.

1.2. У тежњи да порекну (и пониште) постојање „општег рода” у језику, идеолози и конструктори тзв. родно осетљивог „језика” с нарочитом пажњом приступају појму ЧОВЕК, тежећи да идеју о човеку као људском бићу сакрију, а у догледно време можда и пониште. Да би се то постигло, траже да се избегава генеричка употреба речи „човек”, укључујући и њене бројне деривате у

појединим језицима (в. Родно неутралан језик у Европском парламенту, 2018). Следећи та упутства, конструктори „родно осетљивог српског језика” препоручују да се именица *човек* узима искључиво у значењу ’мушкарац’, с чиме је усаглашено и то што у својим текстовима уместо *људи* доследно кажу (/ пишу) *жене и мушкарци*.¹⁵ Тиме се скрива, а у перспективи и поништава чињеница да *ЧОВЕК* у српском језику живи као израз појма највишег ранга (’људско биће’ vs. животиња ’не-људско живо биће’), а да тек на нижим логичким нивоима значи и ’зрео (и ожењен) мушкарац’ (vs. *жена* ’зрело људско биће женског пола’, *дечак* ’незрео мушкарац’, *старац* ’„презрео”, тј. стар мушкарац’, *младић* ’млад (неожењен) мушкарац’ итд.). Развојној психологији је познато да **дететов свет почиње с полним дихотомијама** типа *мама – тата, бата – сека, бака – дека*, као што јој је познато и то да деца на комплексном (/ формалном) стадијуму мишљења имају потешкоћа са разумевањем појма. *Човек* је за децу млађег узраста, као и за конструкторе или и кориснике „родно осетљивог језика”, – искључиво ’мушкарац’ (в. т. 1.2).

Тиме се, фактички, **разара најбитнији и најсложенији део појмовног система**, на чијем врху стоје појмови *ЉУДИ* и *ЧОВЕК*, обједињени у самознаној категорији типа *ко* („бића људског рода”, „људско биће”, „’једно’ по себи”). То нужно води **потирању свести о људима (човеку) као бићима посебног и јединственог рода**, чиме се подупире дехуманизација што се већ деценијама шири из глобалних центара светске моћи. У виду немамо само идеолошке (и алогичне) поделе људског рода на „родове” – ону коју поставља радикални феминизам („жене” и „мушкарци” као друштвени „родови”) и ону коју производи „цендер” идеологија (LGBTQIA+, „родни идентитети”), – већ и увелико узнапредовалу роботизацију, али и све израженију склоност људи да се „друже” са животињама, као са себи једнакима, па и брину о њима више него о другим људима.

2. У упутствима за остварење педагошко-психолошких захтева појашњава се да у фокусу развојног нивоа мора бити „*когниција (опажање, мишљење, учење, памћење)*”, при чему се „*мисли и на развојни ниво у области моторике, емоционалног и социјалног развоја, као и на развој говора који такође има своје законитости*” (3.2.2). Препоручује се Пијежеова теорија когнитивног развоја, с напоменом да се то „*имплицитно односи и на зону наредног развоја, што је појам Социокултурне теорије когнитивног развоја Лава Виготског и у контексту ових Стандарда односи се на захтев да наставно средство треба да буде*

¹⁵ Поред најфреквентнијег „жена и мушкарац” (у јд. и мн.), С. Савић (2019) често каже „појединка и појединац” (у јд. и мн.), „грађани и грађанке” (у мн.); користи придев *људски* („људска права”, и „људске сексуалности”), али не и именицу *људи*. Именица *човек* је употребљена једном, и то поводом страних речи: „*ombudsman* или *frontmen* sadrže značenje *čovек* (*muškarac*) u drugom delu složenice”, примећујући, при том, како „они који не знају стране језике” те називе „поимају као једну реч (*frontmen* – *osoba* која води музичку групу, оркестар)” (80). Уз подршку спољних и домаћих глобалистичких кругова, особа таквих лингвистичких компетенција прави „језик” који се по сили закона намеће свим изворним говорницима српског језика у Р. Србији!

мало изнад развојног нивоа детета, односно ученика/ученице коме/којој је намењено, како би се стимулисао даљи развој” (3.2.2).

Експериментална истраживања развоја говора и мишљења показују да дете предшколског узраста овладава псеудопојмовима, што је предуслов за постепени прелазак на појмовно мишљење (Виготски 1996: 115). За разлику од претходних фаза комплексивног мишљења, „стварање псеудопојмова заснива се на томе што дете [више] не образује комплексе слободно, спајајући предмете у целовите групе, него у говору одраслих налази речи повезане с одређеним групама предмета” (128). Друкчије речено, дете „не одабира значење за реч. Оно га добија у процесу говорне комуникације са одраслима” (117).

Јасно је да све то добро знају и конструишу „родно осетљивог језика”, а врло је вероватно да нам се тај „језик” и намеће зарад спречавања трансгенерацијског преноса природно развијеног језика, у намери да се онемогући да „говор одраслих људи, с његовим константним, одређеним значењима, одређује правац развоја дечијих уопштавања” (117). **Детету су, дакле, током читавог основношколског периода неопходни путокази и средства која „природни” језик обилато нуди, а „родно осетљив језик” доследно скрива и кривотвори, с тежњом да их поништи, тј. учини недоступним наредним генерацијама.**

Као „језик” који анулира функционалне разлике између основних јединица и њихових моционих парњака, **„родно осетљив језик” програмирано укида опште вредности као језичке константе.** Управо то чини онај ко у свом мишљењу оперише појмовима, а свој говор подешава тако да скрива (изражајно поништава) све што у његовом језику (и мишљењу) има опште значење. Примера ради, кад мислим и говорим о људима и човеку уопште, а при том уместо *људи* кажем „жене и мушкарци”, а *човек* користим искључиво у значењу ’мушкарац’, онај ко ме слуша и поред мене сазрева, не увиђа да је могуће мислити и говорити о човеку уопште: разуме да је *човек* ’један или неки мушкарац’, а да ’(неки) мушкарци’ (мн.) увек морају чинити комплет с ’неке жене’. **То ствара привид да се ствари и не могу посматрати генерално, односно, да у нашем мишљењу не делује ни апстракција ни генерализација** – услов поимања реалног света и основ разумевања узрочно-последичних веза и односа који у њему владају. Од деце се, стога, не смеју скривати **језичка средства и значења која одговарају „зони наредног развоја”**, а у српском језику откривају и механизме који нас одрасле свакодневно изводе из комплексивног и уводе у појмовно мишљење, и обрнуто.¹⁶ За оног ко би стасао у миљеу „родно осетљивог језика”, неразумљива би била читава књижевна баштина, заједно са „Човек – како то гордо звучи!” М. Горког.

Дакле, „језик” који номинално фиксира и тежи да доследно раздвоји „родове” као два дела једног комплекса (’мушко – женско’), **фиксира комплексивно**

¹⁶ О спорадичном комплексивном мишљењу одраслих људи в. Виготски 1996: 111, а о симптомима једног облика афазије, који су на површинском плану упоредиви с „родно осетљивим језиком”, в. Радић 2013: 32–34.

мишљење, и то на стадију који претходи преласку на мишљење у псеудомојмовима (предшколски узраст). Јасно је, стога, да „родно осетљив језик” **не може деловати стимулативно на развој мишљења**, чак мора деловати супротно! **Ако се за све нивое васпитно-образовног процеса пропише обавезна употреба „родно осетљивог језика”, то ће значити решеност да се основни образовни принцип** – изградња и систематизовање појмова, тиме и усавршавање мишљења, – **подреди „промоцији родне равноправности”** (Предлог 2: т. 3.2.4) и „дендер” идеологији. Кад је реч о инструкцијама и притисцима који долазе са стране, не може се искључити да је реч о програму који „зна” да ће „уродњен” српски језик деловати као **инструмент за колективну менталну деградацију**.

Уколико у образовном систему и друштву као целини постоји осећај одговорности за **ментално здравље и когнитивни развој** будућих генерација, неопходно је **спречити** јавну употребу са стране нам наметнутог конструкта зв. „родно осетљив језик” – у медијима, образовању и свим другим сферама друштвеног живота. Мора се прихватити чињеница да доминација мушког рода у језику не може имати никакве везе са стварном или привидном доминацијом мушкараца у друштву. **Сама природа језика и мишљења**, а не „језичка идеологија” или „мушка академска елита”, **наметнула је правило по коме једна именица, и то најчешће м.р., својим значењем обухвата људска бића оба пола**. Управо та општа значења, која су деци с почетка недоступна, припадају „зони наредног развоја”, у коју дечија мисао улази неопажено, као што дететов прелазак на појмовно мишљење бива скривен и за његово најближе окружење. Нужан основ и **једини путоказ за развој појма чине општа значења речи у говору одраслих**, која у онтогенези усмеравају процес превођења „буквалног” мишљења у апстрактно и метафоричко. Кад се то деси, дете неће оспоравати ваљаност исказа типа *Наш учитељ је права ђачка мајка*, уз образложење да се тако не може казати јер „учитељ није женско” (в. Радић 2013: 34).

Наметање „родно осетљивог језика” погубније је, дакле, по мишљење него по сам језик и говор, превасходно због тога што су општа значења (= њима одговарајући појмови и појмовни изрази) предуслов постојања језика као медија у коме се рађа, развија и одржава људска мисао – на индивидуалном и на колективном плану, у онтогенези и филогенези. Насилно и доследно „уродњен” у ствари је осакаћен језик, који нужно спутава ментални и когнитивни развој оних што стасавају у таквом говорном окружењу.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Антонић 2011: С. Антонић, *Искушења радикалног феминизма: Моћ и границе друштвеног инжењеринга*, Београд.

Бошковић 1936: Р. Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ 1978, 45–175.

Виготски 1996: Л. С. Vigotski, *Mišljenje i govor. Problemi opšte psihologije* (Sabrana dela II), Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 5–272.

Витгенштајн 1969: Л. Vitgenštajn, *Filosofska istraživanja*, Београд: Nolit.

Водич... – (S. Savić, M. Stevanović) *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*, Мисија OEBS-a у Србији: https://www.zenskestudije.org.rs/pdf/knjige/vodic_za_rodno_osetljiv_jezik.pdf

Ворф 1979: В. L. Vorf, *Jezik, misao i stvarnost*, Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1979.

Кат. – Aristotel. *Analitika I–II, Kategorije, O izrazu* (превод, коментари и напомене Благојевић У. Слободан), Београд: Paideia, 5–74.

Ломпар 2021: В. Ломпар, „Родно осетљив језик” и питање израде уџбеника, у: *Положај српскога језика*, 39–40.

Мет. – Aristotel. *Metafizika* (превод, коментари и напомене Благојевић У. Слободан), Београд: Paideia, 2007.

Николић 2003: М. Николић, Природни и граматички род именица, *Наш језик*, XXXIV/3–4, 181–194.

Округли сто 2010 – ОКРУГЛИ СТО НА ТЕМУ РОДНО ОСЕТЉИВИХ ПОЛИТИКА, Београд: Програм Уједињених нација за развој (UNDP), Сектор за инклузивни развој.

Пипер 2016: П. Пипер, О социјативним фемининативима у српском и другим словенским језицима, *Јужнословенски филолог* LXXII/3–4, 35–65

Пипер 2021: П. Пипер, Поводом Закона о родној равноправности, у: *Положај српскога језика*, 21–25.

Положај српскога језика – Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења. Зборник саопштења с округлог стола одржаног у Матици српској 3. јула 2021, Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2021.

Пор-Ројал – *PORT-ROYAL, Opća i obrazložena gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000.

Приручник... – (Христина Цветинчанин Кнежевић, Јелена Лалатовић) *Приручник за употребу родно осетљивог језика*. Влада Републике Србије: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/priruchnik-za-upotrebu-rodno-osetljivog-jezika>

Радић 2010: Ј. Радић, Појам *род* у граматици и логици (у светлу ’феминизације’ српског језика), *Поводом 50-годишњице Филозофског факултета Универзитета у Приштини, у част проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 387–396.

Радић 2011: Ј. Радић, О граматичком одређењу назива за лица у српској лексикографији, *Наш језик*, XVI/3–4, 50–61.

Радић 2013: Ј. Радић, Доследна 'феминизација': испољавање свести о равноправности полова или пут у менталну деградацију, *Филолог*, IV/8, 25–36.

Радић 2017: Ј. Радић, О логичким основама српских лингвистичких термина на *-ица* и *-ина*, *Словенска терминологија данас*, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 149–171.

Радић 2018: Ј. Радић, Шта лична имена говоре о разлици „мушко – женско”, роду и структурној организацији језика, *Ономатолошки прилози*, XXIV, 19–59.

Сосир 2004: F. Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Родна анализа уџбеника – (Jelena Ćeriman u dr.) *Rodna analiza nastavnih programa i udžbenika za srpski jezik od prvog do četvrtog razreda osnovne škole*, Београд: Тим за социјално укључивање и смањенје сиромаштва, Влада Републике Србије: <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/rodna-analiza-nastavnih-programa-i-udbenika-za-srpski-jezik-od-prvog-do>

Родно неутралан језик у Европском парламенту 2018 – https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187100/GNL_Guidelines_HR-original.pdf

Савић 2009: S. Savić i dr., *Rod i jezik*, Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije; <http://www.zenskestudije.org.rs/izdavastvo/knjige/nasa-izdanja/72-rod-i-jezik>

Стандарди 2010 – Стандарди квалитета уџбеника (17.02.2010) : <https://www.centarzaobrazovanjekg.edu.rs/wp-content/uploads/2018/11/PRAVILNIK-O-STANDARDIMA-KVALITETA-UD%C5%BDBENIKA-I-UPUTSTVO-O-NJIHOVOJ-UPOTREBI.pdf>.

Стандарди 2016 – Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутство о њиховој употреби (22.04.2016): <https://zuov.gov.rs/download/pravilnik-o-standardima-kvaliteta-udžbenika-i-uputstvo-o-njihovoj-upotrebi/>

Ђорић 1982: Б. Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Филиповић 2010: Ј. Филиповић, Род, језик и језичке политике, у: *Округли сто*: 15–73; Језичка политика: сачувати *status quo*, у: *Округли сто*: 113–114.

Филиповић 2022: Ј. Filipović, *Jezik i rod* : https://old.fil.bg.ac.rs/katedre/spanski/files/jelena_filipovic_jezik_i_rod.pdf.

Jovanka J. Radić

SERBIAN (NATURAL) LANGUAGE, “GENDER-SENSITIVE LANGUAGE”,
TEXTBOOK QUALITY STANDARDS

Summary

The paper is a reaction to the new draft of the Textbook Quality Standard, which stipulates the introduction of a “gender-sensitive language” in textbooks. The quality standards related to language and thinking (linguistic, pedagogical and psychological requirements) are refracted through the prism of that “language”. It is demonstrated that such a “language”, which eliminates general meanings for the sake of the visibility of women in language, also threatens to eliminate the cognitive functions of language. General (/generic) meanings are a prerequisite for the existence of language as a medium in which human thought emerges, develops and persists – on an individual and collective level, in ontogenesis and phylogenesis.

Keywords: Serbs language, noun movement, “gender-sensitive language”, textbook quality standards, grammar gender, natural gender, general gender, “social gender” / sex, conceptual thinking.